

TERRA LIBERA

ČASOPIS HLÁSÍCÍ SE K TRADICI LAISSEZ FAIRE

listopad 2002 / ročník 3

Co učit? Vzdělávání a problém socialistického chaosu

Josef Šíma

Na význam neregulovaných svobodných trhů, které dávají vzniknout cenám upozorňují ekonomové po desetiletí. Bez cen totiž není možné zajistit prosperující soužití mezi lidmi ve společnosti, která je větší než rodina či malá vesnice. V situaci, kdy se lidé neznají, totiž nelze bez cen zjistit, *co a jak moc* si ostatní lidé přejí, stejně jako nelze zjistit, *co je jak vzácné*. Nelze proto vyrábět smysluplné věci, a proto nevyhnutelně dochází k plýtvání, tj. k relativní chudobě. Ceny jsou očima výrobců i spotřebitelů. Bez cen (a nebo se špatnými cenami všeho druhu) jsou všichni účastníci trhů slepí. Každý sice něco kupuje a vyrábí, ale brzo zjišťuje, že vyplýval vzácné zdroje, že se mu něčeho důležitého nedostává, nebo že vyrobil, co nikdo nechce. Kdo nevěřil varování ekonomů ve 20. letech 20. století, že společnost bez vlastnictví, trhů, a tedy bez cen nemůže fungovat a musí zplodit jen „plánovaný chaos“ a chudobu, si snad význam předkládaných argumentů uvědomil ve frontě na banány či toaletní papír v dobách existence reálného socialismu, při pohledu na zchátralé městské čtvrti New Yorku po desetiletích zkázy způsobené regulací nájemného nebo při zápisu do pořádku na operaci srdce v systému zestátněného zdravotního systému, který je typický pro evropské „státy blahobytu“. Kdyby jen lidé trochu tlumili své nadšení pro úplný či částečný (sektorový) socialismus v revolučních dobách a zamysleli se nad krátkým Misesovým článkem z roku 1920, mohlo se lidstvo vyvarovat tolika bídy a lidského utrpení!¹

Velké části ekonomiky se po těchto zkušenostech vrátily ze světa chaosu generovaného státním plánováním do světa, kde se skutečně plánuje – podnikatelé usilují o dosažení zisků, jež vznikají tak, že jejich podnikatelské plány přinesou uspokojení ostatním lidem, spotřebitelům. Prosperita plynoucí z jednatí založeného na takovémto plánování snad již nikoho nepřekvapuje.

Dokonce i řada politiků, kteří se hlásí k tržnímu hospodářství, tuto skutečnost pochopila a ve svých politických programech prosazují soukromé vlastnictví, jež umožní soukromé podnikání, které jako jediné může dát vzniknout smysluplným cenám, jež dají podnikatelům oči, a tedy výrobě smysl – jen tak se nebude plýtvat. Naneštěstí se ale snaha o tvorbu prosperity, pro níž je neplýtvání *nutným* předpokladem, zcela zastavuje před některými sektory. Těm vévodí *školsství*. Ve školsství přetrvává „plánovaný chaos“ a veškeré diskuse o reformě se točí okolo otázky, zda tento plánovaný chaos platit nepřímou (prostřednictvím daní), nebo částečně přímo (formou školného za malou část tohoto chaosu, který vládne na vysokých školách). Zdroj tohoto chaosu – vzdělávací socialismus – však nikdo nezpochybňuje.

Proč je „vzdělávací systém“ plánovaným chaosem

Nutnost boje proti chaosu ve školsství se nám ukáže v celé nahotě, jakmile si jednou uvědomíme důvod existence školsství. Vzdělávání, tj. nákup vzdělávacích služeb není samoučelný a není také bez nákladů. Náklady spojené s touto činností jsou lidé ochotni podstupovat, jelikož vzdělání představuje investici, v jejímž

(pokračování na straně 2)

Vynucování soukromého práva, středověký Island a liberalismus

David Friedman

„Island je lidem znám jako země vulkánů, gejzírů a ledovců. Pro studenta historie by měl být neméně zajímavý i jako místo vzniku brilantní poezie a prózy, jako domov lidí, kteří po mnoho staletí podporovali vysokou úroveň intelektuálního rozvoje. Jde o téměř unikátní příklad společnosti, jejíž kultura a kreativní síla se rozvíjela nezávisle na jakýchkoliv materiálních podmínkách, a dokonce i za podmínek nejnepríznivějších. Island by měl být neméně zajímavý i pro studenty politikologie a práva jako místo vzniku Ústavy odlišné od všech ostatních. Z uchovaných záznamů vychází soustava práva tak pečlivě propracovaná a souhrnná, že není snadné uvěřit v její existenci mezi lidmi, jejichž hlavní činností bylo vzájemné zabíjení.“

James Bryce,

Studie o historii a právních vědách, 1901, str. 263

Tradiční historie mnoha národů začíná se silným vladařem, který zemi sjednotí – král Artur, Karel Veliký, George Washington. Také dějiny Islandu začaly se silným vladařem. Jmenoval se Harald a vládl jednomu z malých království, která se nacházela na území současného Norska. Poté co jej odmítla žena, se kterou se chtěl oženit, prý protože by příliš malý král, se Harald zapřísáhl, že do té doby, než se stane králem celého Norska, si nebude mýt a česat vlasy. Po dobu několika let mu lidé říkali zarostlý Harald. Když dosáhl svého cíle o dobyl Norsko, vlasy si umyl. Lidé byli udiveni, jak mu to najednou sluší. Do norské historie vstoupil jako Harald inn hárfagri – Harald Světlovlasý.

To, co Harald zřídil, nebyla pouze monarchie v celém Norsku, ale také značně silná moc monarchie nad norským obyvatelstvem. Tato změna si ne u všech lidí získala popularitu. V devátém století měli Norové dvě hlavní profese – zemědělství a pirátství. Mnozí z těch, kteří se změnou nesouhlasili, vyjádřili svůj postoj tím, že nalodili své rodiny, služebnictvo a co největší množství zásob, které mohli odvést na západ. Podle některých odhadů tak odešlo až deset procent obyvatel. Mnoho z nich na Island, který byl tehdy nedávno objeven. To je začátek historie Islandu, tak jak ji vyprávějí Islandané.

Podle islandských zdrojů začalo osídlení kolem roku 870 n. l. V roce 930 n. l. svolali Islandané shromáždění, na kterém se dohodli na společném právním systému platném na celém ostrově. Vycházel z norských právních tradic s jednou hlavní výjimkou. Islandané se rozhodli, že mohou velmi dobře žít i bez krále.

Ústřední postavou v islandském systému byl náčelník. Islandané mu říkali *Godi*, což v původním smyslu slova znamenalo pohanský kněz. Prvními náčelníky se stali zřejmě podnikatelé z řad kolonistů, kteří si pro vlastní potřeby a potřeby svých sousedů postavili chrámy, a tak se stali místními vůdci. Soubor práv, na jejichž základě se člověk stával náčelníkem, byl nazýván *godord*. *Godord* byl soukromým majetkem; mohl být prodán, pronajat, zděděn. Kdo se chtěl stát náčelníkem, vyhledal člověka ochotného prodat svůj *godord* a koupil jej od něj. Termínem *godord* se také označovali lidé, kteří následovali určitého náčelníka.

(pokračování na straně 3)

¹ Mises, Ludwig: Economic Calculation In The Socialist Commonwealth, Mises Institute, 1990 [1920]

Co učit? Vzdělávání a problém socialistického chaosu

Josef Šíma

(pokračování ze strany 1)

důsledku se jejich život zpříjemní, jelikož budou moci získat více nejrůznějších věcí, které jim bez vzdělání zůstávají nedostupné. Ne každý pobyt v instituci, která si říká „vzdělávací“, ale představuje takovou investici, podobně jako ne každý nákup stroje představuje smysluplnou investici. A zde nastává klíčový okamžik. Jak poznat, jaká investice do vzdělání je skutečnou investicí, a nikoli plýtváním, a tedy jaké vzdělávací programy mají být „poskytovateli vzdělávacích služeb“ nabízeny a jaké vzdělání mají lidé nakupovat? Je velké množství pro mnoho lidí zajímavých oborů, které by potenciálně mohli studovat, ale jak poznat, kterému se věnovat, když si člověk musí vybrat, neboť na všechny mu nezbyvá čas či peníze? Očividně narážíme na principiální ekonomický problém, jak zvolit mezi dostupnými alternativami. Jak naložit se zdroji, které mají alternativní užití? Jinými slovy řečeno, jak poznat, zda postavit železniční koleje z oceli nebo ze zlata či z platiny? Odpověď na tuto otázku nám mohou dát jedině ceny. Pouze máme-li smysluplné ceny odrážející vzácnost, můžeme se vyvarovat plýtvání a nastavět koleje z platiny. Bez cen jsme slepi.

Zatímco v oblasti stavby kolejí jsme se díky cenám mohli vyhnout náhodnému tápání a z něho plynoucímu plýtvání, vzdělávání zůstává pod tuhou státní regulací. Státní plánovací komise, která má v případě školství podobu ministerstva školství se všemi jeho odnožemi, kterému asistuje parlament, jenž rozhoduje o financování tohoto odvětví, se však neustále staví do role vševěda. Ten sice nezná, jaká je cena platiny a oceli, ale ví, jak mají vypadat koleje. Bez cen, které vzniknou v důsledku dobrovolné směny vlastnických titulů, však nikdo nemůže nic takového vědět. Proto školství všech úrovní trpí kalkulačním chaosem a socialismus v tomto sektoru způsobuje nehorázné plýtvání. „Vzdělávací instituce“ v tomto systému proto vůbec žádné vzdělání, které by někdo chtěl, poskytovat nemusí, neboť poskytované „vzdělávání“ může zosobňovat ohromně nákladný a neúčelný systém „kolejí z platiny“ nebo „kolejí ze zlata“. Celá tato záležitost je o to smutnější, že se zde nejedná o plýtvání *obyčejnými* zdroji, ale o plýtvání tím nejcennějším, co člověk má – jeho vlastním lidským kapitálem, jenž je původcem veškerého pokroku a je *jediným skutečně vzácným zdrojem*.²

Proč je chaos ve školství „nejhorším“ chaosem

Kromě toho, že bez cen a existence soukromého vlastnictví v oblasti vzdělávacího trhu, dochází k plýtvání s nejvzácnějším zdrojem, který existuje, nutnost působení

trhu v této oblasti se zesiluje ještě z jednoho důvodu. Je to proto, že trhy fungují ve vzájemné provázanosti. Podívejme se na to, jakou podobu tato provázanost nabývá. Připomeňme si, že lidé se dle svých preferencí snaží uspokojit nejintenzivněji pociťovaná přání, tj. vytvářejí poptávku spotřebitelů na trhu (např. chtějí boty). Na tuto poptávku reagují výrobci, kteří se ji snaží uspokojit (např. vyrábějí boty). Aby tak mohli učinit, musí najmout výrobní faktory včetně lidské práce, tj. poptávají práci (např. nabízejí zaměstnání ševce). Tyto nabídky zvažují jednotliví lidé, kteří hledají zaměstnání, jež by jim umožnilo největší výděly. Aby však mohli přijmout nabídku takového zaměstnání, musí mít jistou kvalifikaci (např. musí umět šít boty). Poptávají proto vzdělání, na což reagují firmy nabízející toto vzdělání, vzdělávací instituce. Máme tedy individuální lidské cíle, které dávají vzniknout poptávce po spotřebních statcích, jež dává vzniknout poptávce po práci a ta vede ke vzniku poptávky po vzdělávacích službách. Na tyto poptávky reagují lidé, kteří dokáží takové poptávky uspokojovat, a objevuje se proto nabídka spotřebních statků, nabídka práce a nabídka vzdělávacích služeb. Každá nabídka s poptávkou tvoří trh, jenž dává vzniknout ceně na daném trhu – na trhu spotřebních statků, na trhu práce (mzda) a trhu se vzdělávacími službami. Skrze ceny zjišťují podnikatelé na těchto jednotlivých trzích, zda jejich podnikání je smysluplné (mají-li zisk), nebo zda jde o ryzí plýtvání (mají-li ztrátu). Všechny tyto trhy jsou provázané, neboť provádějí člověka od nevdělanosti ke smysluplné produktivní činnosti a výrobě užitečných věcí. Tato pouť trvá řadu let a to je důvodem, proč je zde více než kde jinde potřeba koordinace – neplýtvání. Člověk se musí smysluplně vzdělat (na trhu se vzděláním), najít vhodné zaměstnání (na trhu práce) a dodávat smysluplné výrobky ostatním lidem (na trh finálních výrobků). Strávil-li totiž člověk 10 let studiem a výcvikem, který mu nebude k ničemu, neboť jej nenaučí vyrábět věci, kterých si ostatní cení, a jeho investice bude tedy chybná, je to daleko horší, než když v důsledku státního plánování byly vyrobeny vysavače, které nikdo nechtěl.

Je pikantní, že politici patrně pochopili význam tržní koordinace v poměrně nedůležitých oblastech vysavačů, ale svým počínáním brání vzniku skutečných trhů v oblastech tak důležitých, jako je vzdělávání. Patrně nechápou, že vzdělávání pracovní síly stojí u zrodu trhu vysavačů, a že tedy znemožnění vzniku trhu se vzděláváním vážně poškodí další trhy – trh práce i trh finálních výrobků, takže poté nebude moci fungovat žádný z těchto trhů a ani trh s vysavači. Pro ná-

růst blahobytu je nutný zcela odstátněný systém vzdělávání.

„Vzdělávání“ jako propaganda

Naše analýza prozatím měla pouze ryze ekonomickou podobu. Samostatně pojednáni budeme v některém z příštích čísel TERRA LIBERA věnovat problematice politického vlivu na vzdělávání kvůli šíření státní propagandy. Z dějin víme, že právě tyto motivy stály za vznikem státních vzdělávacích systémů, zákonů o povinné školní docházce atd.³ Vývoj českého školství nám poskytuje v tomto ohledu zajímavou případovou studii. Pryč jsou doby, kdy školství mělo za úkol dát zapomenout na národní kořeny,⁴ částečně již zmizelo nadšené národovectví a pryč jsou také doby sovětských tanků ve slabikářích českých žáčků. Propagandistické brožury EU zdarma dodávané do škol a poté používané jako „vzdělávací materiály“ v hodinách Základů společenských věd, kabinety Evropské unie na středních školách a z „evropských peněz“ placené studijní obory na univerzitách spolu s „vědeckými“ granty na výzkum výhod členství v EU však stále dokládají, jaký je skutečný význam státního školství pro politiky!

Odstátnění, a nikoli školné

Je tedy zjevné, že na otázku co učit, kdy učit a jak učit nelze odpovědět bez existence trhů, cen a podnikatelů na trhu se vzděláním. Jen ceny nám mohou být očima, pomocí nichž zjistíme, jaké vzdělání má smysl a jak dlouho má trvat, abychom se mohli zároveň těšit z jiných radostí života. Čas a prostředky, které máme, musíme využít k našemu nejlepšímu uspokojení. Ceny nám jsou jediným vodítkem. Školné však není odpovědí na problémy školství, stejně jako placení za telefon nebylo řešením problémů plýtvání v monopolním Českém Telecomu kontrolovaném státem v 90. letech. Socialismus se svým plánovaným chaosem zmizí ze školství až poté, co zmizí vzdělávací „státní plánovací komise“, tj. ministerstvo školství se všemi svými odnožemi a veškeré státní regulace ničící podnikání v tomto odvětví. Pak také vznikne školné, ale jako přirozený produkt trhu, a nikoli jako nadekretovaná platba za státní monopolní kvazislужby. Namítá-li někdo, že ne každý by na tyto služby měl, pak je nutné připomenout, že tato skutečnost platí v každém odvětví. Vždy někdo na něco nemá. Vyvozovat z tohoto faktu závěr, že celé odvětví má být znárodněno a jeho služby poskytovány „zdarma“ všem, by poté bylo nutné pro všechna ostatní odvětví. Výsledkem by bylo něco ještě hrůznějšího, než byl reálný socialismus. A to snad už nikdo nemůže myslet vážně. ■

² Viz excelentní práci Simon, Julian: *The Ultimate Resource II*, Princeton University Press, 1998.

³ Viz například skvělou historickou studii na toto téma: Rothbard, Murray: *Education: Free & Compulsory*, Ludwig von Mises Institute, 1999.

⁴ Velmi zajímavou analýzu toho, jak monopolizované státní školství nutně vede k vytváření nenávisli mezi národy či etniky v mnohonárodnostním státě, lze najít v Mises, Ludwig: *Nation, State, and Economy*, New York University Press, 1983.

Vynucování soukromého práva, středověký Island a liberalismus

David Friedman

(pokračování ze strany 1)

Jaká práva tvořila postavení náčelníka? Možná nejdůležitější bylo právo vykonávat roli prostředníka mezi obyčejnými lidmi a právním systémem. Pokud byste chtěli někoho žalovat, první otázka by zněla: kdo je jeho náčelník? To by určovalo, u jakého soudu byste museli podat žalobu – právě tak jako dnes ve Spojených státech amerických jste souzen u soudu příslušného státu, jehož jste občanem. Každý musel být spojen s určitým náčelníkem, a tedy i s právním systémem. Na rozdíl od feudála si ale náčelník nečinil nárok na vaši půdu. Každý si mohl vybrat náčelníka, kterému chtěl být loajální.

Dalšími právy zahrnutými v *godord* byl hlas v zákonodárném sboru a účast při výběru soudců (v našich poměrech porotců – soud jich tvořilo 36), kteří rozhodovali právní případy. Soudní systém měl několik úrovní, od místních až po ten nejvyšší.

V rámci právního systému, který byl založen v roce 930 n. l., měla „vláda“ Islandu jednoho zaměstnance na částečný úvazek. Říkalo se mu mluvčí práva a byl volen (obyvateli vylosované oblasti) na dobu tří let. Předsedal zákonodárnému sboru, zprámiti musel znát všechny zákony, poskytoval právní rady a jednou během svého tříletého působení byl povinen přednést celý právní kodex. Přednes se odehrával na každoročním dvoutýdenním shromáždění lidí ze všech koutů Islandu nazývaném *Althing*. Tady se také scházel zákonodárný sbor a vyšetřovaly se tu i případy soudů vyššího stupně. Během každého shromáždění mluvčí práva přednesl třetinu právního kodexu. Pokud něco vynechal a nikdo nic nenamítal, vynechaná část právního kodexu byla vyřazena. To lze považovat za ranou formu legislativy, která zaručuje ukončení působení nepotřebných institucí.

Popsal jsem zde zákonodárnou a soudní moc vlády založené islandskými kolonisty, ale vynechal jsem exekutivu. To učinili i Islandané. Vedle mluvčího práva tu nebyl žádný vládní zaměstnanec.

Představme si teď, že vy i já jsme Islandané a píše se rok 1050 n. l. Kácel jste dřevo v mém lese. Já vás za to zažaluji. Soud rozhodne v můj prospěch a přikáže vám zaplatit mi deset uncí stříbra jako odškodné. Vy rozsudek ignorujete. Jdu opět k soudu a předložím důkaz, že jste odmítl řídit se jeho rozsudkem. Soud vás prohlásí za vyhnance. Máte pár týdnů na to, abyste opustil Island. Po uplynutí této doby vás mohou bez jakýchkoliv právních následků zabít. Pokud se vás rozhodnou chránit přátelé, porušují tak právo a mohou za to být zažalováni.

Obvyklou námitkou proti takovému systému je, že někdo dostatečně mocný – kde moc je měřena podle počtu jeho přátel a příbuzných, jejich loajality a bojeschopnosti – může beztrestně neuposlechnout právo, přinejmenším v jednání s méně mocnými jednotlivci. Islandský systém řešil ten-

to problém velmi jednoduše a elegantně. Právo na odškodné bylo součástí převoditelného majetku. Kdybyste mě poškodili a já byl příliš slabý, abych prosadil své právo na odškodnění, mohl jsem jej prodat nebo dát někomu silnějšímu. V jeho zájmu pak bylo právo si vynutit, aby byl jednak odškodněn a také aby upevnil své postavení pro případ budoucích konfliktů.

Oběť se v takové situaci sice vzdala části nebo celého nároku na odškodnění, ale výměnou za to získala něco mnohem důležitějšího – dokázala, že kdokoliv jí potupí, tak za to zaplatí. Celá věc je ještě významnější, uvědomíme-li si, že osoba, která si své právo vynutila, tak za stejných okolností učiní znovu. Mocný člověk, který převezme tato práva a vynutí si je, může být jak náčelník jednající ve prospěch toho, kdo si jej zvolil, nebo to může být pouhý místní zemědělec se spoustou přátel; obě alternativy jsou v islandských ságách zmiňovány.

Právními institucemi středověkého Islandu lépe porozumíme, budeme-li na ně nazírat jako na extrémní případ něčeho nám dobře známého. Náš právní systém má dva druhy práva – občanské a trestní. Občanské právo je vynucováno soukromě a trestní právo veřejně. Když vám někdo zlomí ruku, zavoláte policii; když někdo rozbi- je okno – nebo poruší smlouvu – zavoláte právníka. Právník jako zástupce žalobce dělá v občanských případech totéž, co prokurátor jako zástupce státu.

Ve středověkém Islandu bylo veškeré právo občanské. Oběť byla zodpovědná za vynucení vlastního práva buď individuálně, nebo s pomocí ostatních. Oběť, která převzala své právo na někoho mocnějšího výměnou za polovinu svých pohledávek, byla jako žalobce, který souhlasí s návrhem rozdělit se o náhradu škody se svým právníkem namísto uhrazení honoráře.

Někdo možná namítne, že i když se jedná o fungující cestu uplatňování práva, není spravedlivá. Proč by se měla oběť agrese vzdát části nebo celého nároku na odškodnění, aby případ vyhrála? Možná je to nespravedlivé – ale méně než náš stávající systém. V našem systému oběť občanského přestupku, stejně jako poškozený Islandan, musí uhradit náklady přešetření svého případu, zatímco oběť trestního přestupku nedostane žádné odškodnění, pokud o něj nepožádá, a platí za souběžnou občanskou při. Protože se islandský systém zcela spoléhá na soukromé vynucování práva, může být chápán jako systém občanského práva zahrnující i to, co my považujeme za trestní přestupky. Našemu občanskému právu se islandský právní systém podobá ještě v jednom rysu. V našem občanském právu poražený, třebaže ne nevyhnutelně, nakonec zaplatí vítězi odškodné. V případě trestního práva poražený neplatí penězi, ale vězňem nebo v extrémním případě popravením. V islandském systému byla typickým

způsobem vyrovnání hotovostní platba oběti nebo jejím dědicům. V případě prohry v dané kauze bylo alternativou vyhnání. Platba za zabítí člověka se nazývala *wergeld* – lidské zlato.

Dříve než namítneme, že takový trest je zjevně nedostatečný, aby zločince zastrašil, stojí za to se zeptat, jaké výše tato platba dosahovala. Můj odhad je, že platba za zabítí člověka se rovnala něčemu mezi 12,5 násobkem a padesátinásobkem roční mzdy člověka. Je to podstatně vyšší trest než dostane průměrný vrah dnes, zohledníme-li nejistotu usvědčení a pravděpodobnost vyšetřování na svobodě.

Srovnání vyznívá pro islandský systém ještě příznivěji, pokud vezmeme v úvahu rozlišení mezi vraždou a zabitím v tomto systému. Jestliže jste byl Islandan dodržující právo a stalo se, že jste někoho zabil, první věc, co jste po složení svého meče nebo sekery udělal, bylo, že jste došel k nejbližšímu sousedovi, strčil hlavu do dveří a oznámil: „Jsem Gunnar. Právě jsem zabil Helgi. Jeho tělo leží u silnice. Jmenuji tě svědkem.“ Jeden z raných norských zákoníků uvádí, že „pachatel by neměl v den, kdy spáchal zločin, projet kolem jakýchkoli tří domů, aniž by se k němu přiznal, pokud tam nebydleli příbuzní oběti nebo pachatelovi nepřátelé, kteří by ohrozili jeho život“. Ozámením o zabití jste se stanovil jako ten, kdo zabil, nikoli zavraždil. Vrah byl tajný „zabiják“, někdo, kdo zabil a pokusil se zatajit svůj čin. Lidské zlato (*wergeld*) placené za zabití odpovídá v našem systému trestu uloženému vrahovi, který se ke svému činu okamžitě přizná.

Rozdíl mezi zabitím a vraždou byl důležitý ve dvou směrech. Vrah byl považován za hanebného člověka. Ve společnosti, kde bylo hodně lidí ozbrojeno a kde podnikání nájezdů bylo možné označit za běžnou společenskou aktivitu mladých mužů, kteří tak poznávali svět, člověk, který zabil, nebyl za hanebného člověka považován. Tyto dva činy měly také odlišné právní důsledky. Spácháním vraždy člověk ztratil veškerou možnost ospravedlnění svého činu (jako je například sebeobrana), které by mohlo čin zlegalizovat.

Otázka, která přirozeně vyvstává při popisu islandského systému (nebo čehokoli velmi odlišného od naší společnosti), je následující: jak dobře to fungovalo v praxi. Dařilo se mocným vůdcům běžně beztrestně pohrdat právem? Vyústil systém do bezbřehého násilí? Jak dlouho trval? Jaká byla společnost, která se vyvíjela pod takovým právním systémem?

Mocný vůdce, který chtěl vzdorovat právu (a někteří určitě vzdorovali), čelil dvěma problémům. O prvním jsme již hovořili. Jeho oběť mohla převést svůj nárok na někoho, kdo byl také mocným vůdcem. Druhým problémem bylo, že podle islandského systému strana, která prohrála případ

u soudu a ignorovala rozsudek, byla trvale ve velmi slabé pozici. Mnoho jejích přátel ji odmítalo podpořit. I kdyby měla podporovatele, každý boj by znamenal novou řadu právních kauz, kterou by tato strana prohrála. Kdyby na druhé straně byl někdo zabít, jeho příbuzní by očekávali zaplacení *wergeld* (lidského zlata). Kdyby nebylo zapláceno, přidali by se do koalice proti psancovi. Takto by se koalice proti tomu, kdo pohrdá právem, rozšiřovala. Dokud byla moc rozumně rozdělena tak, že žádná jedna skupina nedosahovala počtu blížícímu se polovině bojovníků na Islandu, systém se v podstatě sám reguloval.

V *Sáze Njal* je scéna, jež poskytuje překvapující důkaz této stability. Konflikt mezi dvěma skupinami se stal tak napjatým, že hrozilo vypuknutí otevřeného boje uprostřed soudní síně. Vůdce jedné skupiny se ptá člověka neúčastního se sporu, co pro ně udělá v případě boje. Ten odpoví, že pokud začnou prohrávat, pomůže jim, a jestliže budou vyhrávat, skončil by boj předtím, než zabijí víc lidí, než si mohou dovolit. I kdyby systém začal selhávat, stále lze předpokládat, že za každého zabitého nepřítele se musí nakonec zaplatit. Důvod je dostatečně jasný; každý zabitý člověk bude mít přátele a příbuzné, kteří jsou stále ještě neutrální a zůstanou neutrální jen tehdy, je-li zabití nahrazeno odpovídajícím *wergeld*.

Našimi hlavními zdroji informací o islandském systému jsou ságy, řady příběhů a historických novel napsaných na Islandu většinou na konci 13. a začátku 14. století. Při prvním čtení působí jako popis vcelku násilné společnosti. To není překvapující. Přinejmenším od Homéra byla podivána na lidi zabíjející se navzájem jedním ze základních způsobů, jakým autoři bavili své publikum. Hlavní inovace autorů ság spočívala v tom, že se věnovali zhruba stejně dlouho soudním přím jako násilným konfliktům, které je vyvolaly. Jedna chyba v citátu z Bryce, kterým začínal tento text, je tvrzení, že hlavním zaměstnáním Islandanů bylo vzájemné zabíjení se. Hlavní činností postav ság se ale zdá být podávání žalob jeden na druhého; zabítí byla jen málokdy důvodem k vedení soudního sporu.

Pozornější čtení ság nám odkrývá jiný příběh. Násilí, na rozdíl od toho, které se v tehdejší době objevuje jinde v Evropě, má malou váhu. Typické střety ve svárech ságy zahrnují pouze hrstku lidí z každé strany. Jméno každého zabitého či zraněného člověka je uváděno. Když se dvě taková střetnutí objeví v po sobě jdoucích kapitolách ságy, vypadá to, že sváry jsou neustálé: dokud si nevšimnete, že postava – ještě nenarozená v době prvního střetnutí – se účastní druhého jako dospělý. Autoři ság do sebe zasazují děje a přeskakují roky, které oddělují zajímavé části.

Islandský systém se definitivně zhroutil ve 13. století, více než 300 let poté, co byl zaveden. Kolapsu předcházela doba okolo 50 let, charakteristická poměrně vysokým stupněm násilí. Podle odhadů jednoho odborníka činila úmrtí jako důsledek násilí během posledního období rozkladu systému

(počítáno podle procházení relevantních historických ság a sčítáním těl) dohromady okolo 350. Na rok tedy připadá sedm smrtí v populaci kolem 70 000 lidí, neboli jedna smrt za rok na 10 000 obyvatel.

To je srovnatelné se současnou mírou úmrtnosti na dálnicích nebo se součtem vražd a neúmyslných zabití. Jestliže je tento výpočet správný, znamená to, že i v průběhu období, které Islandané považovali za konečné období katastrofálního rozpadu, nebyla jejich společnost o mnoho násilnější než naše. Abychom provedli srovnání s tehdejšími společnostmi, mohli bychom si povšimnout třeba skutečnosti, že Norsko, Normandie a Anglie za tři týdny roku 1066 ztratily díky násilí stejně velkou část své populace (v bitvách u Fulfordu, Stamford Bridge a Hastingsu) jako Island za padesát let svárů.

Není jasné, co bylo důvodem rozpadu. Jednou možností je, že vzrůstající koncentrace moci a síly učinila systém méně stabilním. Další možností je, že Island byl rozvrácen cizí ideologií – monarchií. Konflikty tradičně sledovaly omezené cíle. Každá strana se snažila uplatnit to, co považovala za svá práva. Jakmile byl konflikt urovnán, dnešní nepřítel se mohl stát zítřejším spojencem. V průběhu období rozkladu islandského systému to čím dál více začínalo vypadat, jako když boj už není otázkou, kdo komu co dluží, ale kdo bude Islandu vládnout.

Třetí možnou příčinou je vnější tlak. Od dob krále Haralda Světlovlasého se norští králové začali o Island velmi zajímat. Ve 13. století, po konci dlouhé občanské války, bylo Norsko silnou a mocnou monarchií. Norský král se zapojil do islandské politiky. Jednou podporoval tu stranu, a pak zase stranu jinou, a to jak penězi, tak i prestiží. Jak se dá předpokládat, jeho cílem bylo získat jednoho nebo druhého vůdce na svou stranu, aby se nakonec mohl Islandu zmocnit. To se však nikdy nestalo. V roce 1262 se ale po více než 50 letech konfliktu Islandané vzdali. Tři ze čtyř oblastí hlasovaly pro to, aby Norsko převzalo zemi. V roce 1263 souhlasila i severní oblast. To představovalo konec islandského společenství.

Naším hlavním zájmem ale není historie, dokonce ani tak zajímavá historie, jakou je islandská. Důvodem tohoto historického exkurzu je skutečnost, že středověký islandský právní systém je blíže než jakákoli jiná, historicky dobře zaznamenaná společnost, kterou znám, tomu, aby byl skutečným příkladem formy anarchokapitalistického systému, který je předmětem našeho zájmu. Anarchokapitalistický systém můžeme popsat téměř jako islandský právní systém aplikovaný na podstatně větší a složitější společnost.

V obou systémech je vymáhání práva věcí zcela soukromou, která nezávisí na vynucování nějakou organizací se zvláštními právy, jež je vyvýšena nad všechny jednotlivce. Soukromé vymáhání agentury jsou v podstatě formální verzi dohod, kterými na Islandu jednotlivci a koalice používali sílu, aby chránili svá práva. Hlavní rozdíl mezi

těmito dvěma systémy je ten, že na Islandu existoval jediný systém soudů a zákonodárcí, zatímco moderní anarchokapitalismus připouští, že by mohlo být mnoho nezávislých soudů, z nichž každý by používal takovou sadu práv, o níž si myslí, že by se prodala.

O islandském společenství by měla být řečena ještě jedna věc. Soudíme-li společnost podle toho, kolik vyprodukuje – což je pro nás stále zajímavé – Island se musí řadit (vedle tak známých společností jako Pericleovy Atény a Alžbětina Anglie) mezi příklady velkých úspěchů. Počet jeho obyvatel dosáhl počtu asi 70 000, což je podle dnešních měřítek velké předměstí. Ze ság, které byly tehdy napsány, vychází v tomto okamžiku – 700 let poté – půl tuctu nebo více v anglických překladech. Nejlepší z nich – pro začátek bych doporučil *Ságy Egilovy* a *Ságu Njalovu* – jsou lepší a lépe napsané příběhy než převážná část dnes vydávané literatury.

Jednou jsem se pokusil sestavit hrubou míru důležitosti Islandu pro naši civilizaci, zčásti jako odpověď svým přátelům, kteří se divili, jak mě může zajímat tak nevýznamné místo a taková vzdálená doba. Počítáním odkazů v listkových katalozích ve dvou hlavních univerzitních knihovnách jsem odhadl, jaká část z nich byla zařazena pod Island nebo islandský jazyk. Vyšlo to zhruba na desetinu procenta – jednu knihu z tisíce. To je velmi malá část knihovny, ale veliký vliv 70 000 lidí před 700 lety.

Z knihy Davida Friedmana *The Machinery of Freedom* přeložily Lucie Pavlásková a Barbora Chodounská.

David Friedman vyučuje právo a ekonomii na Santa Clara University, School of Law. Řadu jeho knih a textů lze nalézt na internetové adrese <http://ddfr.best.vvwh.net/>

Předplatné TL na rok 2003

*Jak se stát každý měsíc součástí
TERRA LIBERA?*

*Předplaťte si zaslání časopisu
TERRA LIBERA.*

Všechna čísla roku 2002 a předplatné na rok 2003 získá ten, kdo daruje Liberálnímu institutu minimálně 250,- Kč na jeho činnost. Předplatné pouze na rok 2003 lze získat minimálně za 150,- Kč. Elektronické předplatné ve formátu pdf za polovinu!

Účet 55 94 61/0300

Standardní roční předplatné: 0,25 g zlata
e-gold účet: 131844

Více o e-gold na: www.libinst.cz

TERRA LIBERA

je vydávána společností TERRA LIBERA.

Kontaktní adresa:

**TL, c/o Liberální institut,
Spálená 51, 110 00 Praha 1
E-mail: TL@libinst.cz**

Její vydávání není povoleno ani schváleno žádnou státní institucí.